

УДК 811.111'04:81'367/322"11/16"

**ТРАНСПОНОВАНІ ПИТАЛЬНІ ВИСЛОВЛЕННЯ
ЯК МОВЛЕННЄВІ АКТИ ЕКСПРЕСИВИ
В СЕРЕДНЬО- ТА РАННЬОНОВОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ**

Л.П. Калитюк, канд. філол. наук (Київ)

У статті розглядаються транспозиційні можливості питальних висловлень реалізувати експресивні мовленнєві акти в англійській мові XII-XVII ст., окреслено такі їхні прагмасемантичні відтінки як риторичне питання, докір, жаль, нарікання, тужіння. Встановлені й описані лексико-граматичні засоби середньо- та ранньоновоанглійської мови, причетні до аранжування таких висловлень. Стаття містить багатий ілюстративний матеріал, дібраний з різних за жанром творів середньо- та ранньоновоанглійської мови.

Ключові слова: експресив, мовленнєвий акт, питальне висловлення, транспозиція.

Калитюк Л.П. Транспонированные вопросительные высказывания как речевые акты экспресивы в средне- и ранненовоанглийском языке. В статье рассматриваются транспозиционные возможности вопросительных высказываний реализовывать экспрессивные речевые акты в английском языке XII-XVII в., исследованы такие экспрессивные оттенки как риторический вопрос, упрек, сожаление, стенание. Определены и описаны лексико-грамматические средства средне- и ранненовоанглийского языка, привлекаемые к аранжировке таких высказываний. Статья содержит богатый иллюстративный материал, собранный из разножанровых источников средне- и ранненовоанглийского языка.

Ключевые слова: вопросительное высказывание, экспресив, речевой акт, транспозиция.

Kalytyuk L.P. Interrogative utterances used as indirect speech acts-expressives in Middle and Early New English. The article aims at investigating transpositional potential of interrogative utterances to be used as expressive speech acts in Middle and Early New English. Primary attention is paid to rhetorical questions. The approach is to outline the language units that enable the detection of expressive meaning of interrogative utterances like reproach, pity, regret, groaning. Such utterances are viewed in diachronic perspective, the analysis is based on rich data selected from Middle and Early New English texts representing different literary genres.

Key words: expressive, interrogative utterance, speech act, transposition.

Питальні висловлення (далі ПВ), що становлять об'єкт дослідження, можуть вживатися не лише для запитування, але й для вираження низки прагмасемантичних відтінків, зокрема експресивів (предмет дослідження). Мета статті полягає у висвітленні особливостей передачі питальними висловленнями непрямих МА експресивів. Матеріал дослідження був дібраний з різних за жанром текстів (108 творів) середньо- та ранньоновоанглійської мови. Звернення до історичної прагматики дає змогу відстежити транспозиційний потенціал ПВ, що у свою чергу зумовлює актуальність такої розвідки. Прийнята у статті періодизація англійської мови має такі часові рамки: ME1 (1151–

1250), ME2 (1251–1350), ME3 (1351–1420), ME4 (1421–1500), ENE1 (1501–1570), ENE2 (1571–1640).

Непрямі МА *експресиви*, реалізовані ПВ, відрізняються високою питомою вагою (зважає середнє арифметичне – 21,09%) і детермінуються типом тексту. До експресивів ми відносимо риторичні питання і такі експресивні відтінки, як докір, жаль, нарікання, тужіння.

Риторичні питання нами розглядаються як не власне ПВ, за допомогою яких на фоні формально-структурної реалізації категорії питальності відбувається формування комунікативної інтенції експресії, домінуючої у мовця [5, с. 13]. Риторичне питання – це емпатичне ствердження, яке не пе-

редбачає відповіді, оскільки ставиться не для того, щоб спонукати слухача повідомити невідому мовцеві інформацію. Функція риторичного питання, на думку І. В. Арнольд, яку ми поділяємо, полягає у зверненні уваги, підсиленні враження, підвищенні емоційного тону, створенні піднесеності. Риторичне питання залучає читача до роздумів чи переживань, роблячи його більш активним, ніби змушуючи робити висновки самостійно [1, с. 225]. Як впливає з наведених визначень, риторичне питання містить супутню іллокутивну силу метакомунікативності, присутність якої почасти рівноцінна експресивності. Таке поєднання іллокутивних сил дає вченим вагому підставу відносити їх (риторичні питання) як до одиниць, що обслуговують метакомунікацію (Т.Д. Чхетіані), так і до експресивів (І.С. Шевченко). У цій праці риторичне питання розглядається як таке, якому рівноцінно мірою притаманні дві іллокутивні сили (експресивність + метакомунікативність).

МА експресиви нерівномірно вживаються в різних за жанром текстах, і їх питома вага в кожному окремо взятому періоді нестала. У той час як у **ME1** частота їх уживання становить 53,74% від загальної кількості прикладів зазначеного періоду, то в **ME2** – лише 17,4%, у **ME3** – 25,47%, у **ME4** – 26,32%, в **ENE1** – 6,76%, в **ENE2** – 9,86%. Образно кажучи, період **ME1** характеризується пануванням риторичності. Співвідношення квеситивів до непрямих МА, реалізованих ПВ *grosso modo* складає 40% у всі періоди, крім **ME1** із незначною їх часткою – 15,3%. Наведені дані свідчать на користь того, що середньоанглійський період демонструє стабільне тяжіння до інтенсивного використання риторичних питань, тоді, як у ранньоніованглійський період спостерігається послаблення такої тенденції. З періоду **ME2** експресив з риторичним питанням поступається місцем перед констативом-ствердженням – типу МА, близького до нього за значенням. Експресивність писемного мовлення послаблюється в нових жанрах (фаблію, лицарський роман, міський роман), позначених близькістю до розмовного мовлення.

Специфіка непрямих МА експресивів, реалізованих риторичними питаннями у текстах релігійного змісту, полягає у їх підпорядкованості загальному задуму тексту, який спрямований на зміцнення віри християн та навернення до лона Церкви невіруючих. Теологічні тексти містять роздуми про Бога, мають пізнавальну й просвітницько-пропагандистську спрямованість [4, с. 58]. Не можна не погодитися з думкою В.Л. Наєра про те, що прагматичними характеристиками наділені тексти різних функціональних стилів і жанрів. Відмінності тут носять, з одного боку, кількісний (ступінь, інтенсивність впливу), а з другого – якісний характер (тексти відрізняються змістом їх прагматики і засобами її реалізації) [цит. за 3, с. 9].

Релігійний текст, для прикладу ‘*Ancrene Wisse*’ (період **ME1**), звернений експліцитно до юних самітниць шляхетного походження, але імпліцитно – до читача, зауважимо – не лише жіночої статі (AW, 5.216-5.218; там само, 5.247- 5.248) й реалізує основну прагматичну мету: забезпечити непопущність підвалин християнської віри через виховання адресата. ПВ у названому тексті є потужним засобом втілення загального задуму автора. Експресиви з риторичним питанням поєднують іллокутивну силу експресивності й директивності, тобто адресант через комунікативні наміри змінити емоційний стан адресата має вплинути на його вчинки (1).

У текстах, які не мають яскраво вираженого повчального змісту (віршовані романи ‘*Bevis of Hampton*’, ‘*Havelok the Dane*’, лицарський роман ‘*King Horn*’, фаблію ‘*Dame Sirith*’ та ін.), такого поєднання іллокутивних сил не відзначено. Риторичні питання функціонують або як логічні (2), або як мовленнєво-впливові (експресивні чи директивні) (3). Мовець, як і у випадку констатива-ствердження, може сам дати відповідь, у такий спосіб демонструючи відсутність спонукання до отримання відповіді з боку співрозмовника (4). У сучасній англійській мові риторичне питання зберегло своє прагматичне значення, яке полягає в небажаності певної дії для адресанта (а іноді й для адресата), несхваленні того, що відбувається і намаганні

її припинити, тобто йому притаманна негативна оцінка [2, с. 18]. Напр.:

ME1 (1) *To wac ha is i-strengthet thet a windes puf, a word, mei afellen ant warpen into sunne, and hwa nule thunche wunder of ancre wind feallet?* (AW, 3.50-3.52) – “Занадто вона слабка, підтримана так, що вітру подих, слово, може завалити [її] й кинути [її] в гріх, то й хто не подумає з подивом про самітницю, звалену вітром?”;

ME1 (2) *Gefhire lauerd is forwurde / an unorne at bedde & at borde, / hu migte thar beo eni luue / wane [a] cheorles buc hire ley buue? / Hu mai thar eni luue beo, / war swuch man gropeth hire theo?* (Owl, 1491-1496) – “Якщо її лорд невідповідний / і мало що має запропонувати у ліжку й на столі, яка тоді може бути любов, / коли такий непотріб стримить над нею? Яка може бути любов, / коли такий чоловік хапає її за бік?” (логічне);

ME2 (3) *What halt it long to strive?* (Tristrem, 918) – “Який сенс сперечатися довго?” (мовленнево-впливове: здійснення комунікативного наміру непрямого спонування адресата до дії, у цьому разі – до припинення суперечки);

ME4 (4) *Wolde ye I schulde see the Modyr of God deying and I schulde not wepyng? It may not be, for I am so ful of sorwe that I may not wythstonde it. I must nedys cryin and wepyn.* (Kempe, I.II.73.4145-73.4148) – “А ви хотіли б, щоб я дивилася без плачу, як Матір Господня вмирає? Такого не може бути, бо я в такій скорботі, що не можу витримати. Я мушу голосити й плакати” (автор сам дає відповідь).

Докором є висловлене ким-небудь або передане в інший спосіб звинувачення в чомусь, незадоволення чимось. Зважаючи на те, що такі поняття, як “докір,” “нарікання,” “тужіння” є дуже близькими за своїм значенням [7, с. 235; там само, с. 578; там само, с. 958], розмежовувати їх у нашому дослідженні недоцільно.

Дослідники сучасної англійської мови [напр., 5, с. 12] відносять докір до констативів і до прямих модусних інтеррогативів [6, с. 57, с. 64], що не видається беззастережним. На наш погляд, ПВ, що реалізує експресив-докір, містить супутні ілло-

кутивні сили квеситива, констатива й директива, оскільки у ньому рівною мірою присутні запитання, ствердження й емоційна складова. Поведінка / дія адресата, бажана з точки зору адресанта, не реалізувалася, що спонукає мовця несхвально, ображено, сердито, глузливо, із сумом (залежно від конкретної ситуації) питати про причину її недотримання / невиконання, констатуючи результат, протилежний очікуваному. Докір, на нашу думку, несе й відтінок конкурентної або ретроспективної імперативності (адресат має / мав би зробити те, чого не робить / не зробив) (5). Висловлення, що реалізують МА вказаного типу, здебільшого адресатні. Для текстів-плачів, голосінь характерним є залучення квазіадресата для реалізації задуму автора (ним може бути уявний співрозмовник, що перебуває на значній відстані від мовця; мертва людина чи тварина, вищі сили, серце): *couard herte* (CA, IV.611); *my bore (= boar), art thou ded* (Eglamour, 537). Напр.:

ENE2 (5) *Seeke you for chastitie, immortal fame, and knowv that some haue vvrong'd Diana's name?* (Leander, 22).

Питальні висловлення на позначення МА експресива з відтінком докору чітко марковані лексичними засобами на зразок: *Alas* (Amis, 2125); *whi* (Warwick, 1712); *hou* (AW, 4.128); *hwi* (AW, 3.320); *ha, nyce herte, fy for schame* (CA, IV.610); *Anon she gan to wepe and weile* (там само, V.7450); *she makth hir pleignte (=lament)* (там само, V.5984); *for shame* (Regiment, 1057); *romes (= cries) the rich king with rewt (= grief) in his herte* (AMA, 4155). Такий непрямий МА переважно вживається у диспутах, голосіннях, плачах і є передумовою жанрової успішності твору. Рясність уживання ПВ для реалізації експресива-докору у вказаних типах текстів дозволяє стверджувати, що ПВ є їхньою основою, що відіграє провідну роль у адекватному сприйнятті твору, відсуваючи на другорядний план інші МА та репліки у відповідь. Наприклад, релігійний дебат ‘*Jack Upland*’ має 69 ПВ, 37 з них реалізують експресив-докір (53,62%). Половина (50%) ПВ тексту голосіння ‘*Lufaris Complaint*’ та 57% ПВ тексту ‘*Four Leaves of the True Love*’

ужиті на позначення вказаного типу МА. Окрім того, питальні висловлення на позначення докору рівним чином уживаються і в інших текстах (теологічного спрямування, фаблію, лицарських романах, байках), лише з меншою частотністю: *Morall Fabillis* – 15,1%; *Margery Kempe* – 8,62%. ПВ на позначення експресива-докору часто супроводжуються іншими типами МА (напр., квеситив-пересвідчення) (6).

Несподіваною для представника нашої культури видається реакція особи, що заслуговує докору. Працюючи над текстами, що належать до іншої епохи, потрібно мати на увазі, що очікувана й природня для нас реакція на події, факти може бути іншою в контексті іншої культури. Наприклад, Сер Амілоун звертається до друга, названого брата Амиса, докоряючи, що він причетний до смерті дітей. Амис зізнається ускоєному, плаче, показуючи, як йому гірко, а потім сам себе втішає, що Господь може послати ще дітей, а другові він буде служити (6). У ті віддалені часи, як це не дивно, загибель дітей була доволі тривіальною подією і сприймалася не так трагічно, як, скажімо, кончина батьків чи втрата справжнього друга. Напр.:

ME2 (6) *'Brother,' Sir Amiloun gan to say, / 'Hastow slayn thine children tuay? / Allas, whi destow so?'* / *He wepe and seyde, 'Waileway! / Ich hat lever til domesday / Have lived in care and wo!'* / *Then seyde Sir Amis, 'Be now stille; / Jhesu when it is His wille, / May send me children mo. / For me of blis thou art al bare; / Ywis mi liif will y nought spare, / To help the now therfro.'* (Amis, 2330-2332) – “Брате,” сказав сер Амілоун, “Ти вбив своїх двох дітей? / Ох, навіщо ти так вчинив?” (квеситив-пересвідчення, за яким слідує МА експресив докір).

МА експресив з відтінком *жалю*, у текстах періоду **ME1** нами не засвідчений, спорадично трапляється у творах періодів **ME2** – **ME4** (по одному прикладу), **ENE2** (три приклади). Жаль – це сум, печаль, скорбота, тяжкий настрій, спричинений якоюсь невдачею, горем. Жалем називають і невдоволення з якогось приводу, скарги, нарікання [7, с. 272]. Мовець вдається до вживання цього типу МА за умов, коли бажане не відповідає

дійсності, у локутивному аспекті МА чітко маркується лексичними засобами класу вигуків на зразок: *deus* (Havelok, 1651); *ha* (CA, 4.2855). Обидва приклади періодів **ME2** і **ME3** вводяться однотипно з поправкою на діалектні відмінності у написанні *why: qui ne were* (Havelok, 1651); *whi ne were* (CA, 4.2855). Тенденція до вживання *why* для оформлення цього типу ПВ зберігається і надалі: **ENE2**: *why art thou not* (New Way, III.П.61); *why* (там само, VI.350). Мовець розпачливо, відчайдушно озвучує своє невдоволення, викликане обставинами, які склалися, додаючи, що вони стояли на заваді реалізації його планів (7). Напр.:

ME3 (7) *And with that word I sike and wisshe, / And seie, 'Ha, whi ne were it day? / For yit mi ladi thanne I may / beholde, thogh I do nomore.'* (CA, 4.2854-4.2857) – “І по тому слову я зітхаю й хочу, / І кажу, “Ех, чому зараз не день? / Тоді я мою леді міг би обійняти, а так я більше не роблю [це].”

Отже, МА експресиви нерівномірно представлені у давніх пам'ятках і демонструють залежність від жанру твору, особливо рясно вживаючись у теологічних текстах та дебатах (диспутах). Як правило, МА експресиви містять супутню іллокутивну силу, характер якої співвідносний з типом тексту. Питома вага риторичних ПВ помітно зменшується у подальші періоди розвитку англійської мови. Перспективним вбачається порівняльне вивчення транспонованих ПВ у германській групі мов у синхронії та діахронії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык : учебник [для вузов] / И.В. Арнольд. – [4-е изд., испр. и доп.] – М. : Флинта : Наука, 2002. – 384 с.
2. Пазыч Н.В. Средства языковой номинации отрицательной оценки в современном английском языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Н.В. Пазыч. – К., 1986. – 23 с.
3. Полюжин М.М. Напрями та одиниці прагматичного аналізу мовленнєвої комунікації / М.М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології : зб. наук. пр. – Ужгород : Патент, 2003. – С. 6–19.
4. Романченко Ю.В. О понятии теологический дискурс / Ю.В. Романченко : материалы докл. Междунар. науч.

- конф. [“Номинация и дискурс”], (Минск, Беларусь, 8–9 ноября 2006 г.). – Минск : МГЛУ, 2006. – С. 57–59. 5. Чайка Л.В. Питальні висловлення в комунікативному аспекті (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Л.В. Чайка. – К., 1998. – 20 с. 6. Чайка Л.В. Питальні висловлення у комунікативному аспекті (на матеріалі англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Чайка Лариса Василівна. – К., 1998. – 163 с. 7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.